

Political-Security Relations between Iran and Turkey in the Light of Transformations in Syria (2010-2019)¹

Alireza Golchinpour¹, Mahnaz Goodarzi²

1. *PhD., Student of International Relations, Islamic Azad University, Isfahan Branch (Khorasgan), Isfahan, Iran. alirezagolchinpour@yahoo.com*

2. *Associate Professor, Department of International Relations, Islamic Azad University, Isfahan Branch (Khorasgan), Isfahan, Iran (Corresponding author). m.goodarzi@khuisf.ac.ir*

Abstract

The purpose of the present study is to analyze political-security relations between Iran and Turkey in the light of transformations in Syria (2010-2019). The research method is descriptive-analytic and the theory of defensive realism (threat balance) was used. The results showed that transformations in Syria during 2010 to 2019 have changed the political-security relations between Iran and Turkey. After transformations in Syria and the emergence of extremist groups with regard to the explained criteria in the research, the relationship between Iran and Turkey changed from a competitive and mild approach (2002-2010) to a threatening orientation (since 2010 until now) and it entered a new phase. Due to Iran's support from the chain of resistance and one of its rings, that is Syria, and also Turkey's membership in western-Arabic frontier to knock down Syria, Iran and Turkey change their approach and perspective in this term.

Keywords: Political Relations, Security Relations, Defensive Realism, Syria, Iran.

---

1. **Received:** 2021/07/11 ; **Revised:** 2021/08/06 ; **Accepted:** 2021/08/17 ; **Published online:** 2022/06/22

DOI: 10.22034/sm.2021.533996.1727

© the authors

<http://sm.psas.ir/>

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

روابط سیاسی - امنیتی ایران و ترکیه در پرتو تحولات سوریه (۲۰۱۹-۲۰۱۰)^۱

علیرضا گلچین پور^۱، مهناز گودرزی^۲

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

alirezagolchinpour@yahoo.com

۲. استادیار، گروه روابط بین‌الملل، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول).

m.goodarzi@khuisf.ac.ir

چکیده

هدف پژوهش حاضر تحلیل روابط سیاسی - امنیتی ایران و ترکیه در پرتو تحولات سوریه (۲۰۱۹-۲۰۱۰) است. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و از نظریه واقع‌گرایی تدافعی (موازنه تهدید) بهره‌گیری شده است. نتایج نشان داد که تحولات سوریه بین سال‌های (۲۰۱۹-۲۰۱۰) روابط سیاسی - امنیتی ایران و ترکیه را تغییر داده است. این روابط پس از تحولات سوریه و ظهور گروه‌های افراطی با توجه به شاخص‌های تبیین شده در پژوهش از یک رویکرد رقابتی و ملایم از سال ۲۰۱۰-۲۰۰۲ (۱۳۹۰-۱۳۸۱) به یک جهت‌گیری تهدیدمحور، در دوره بعد از سال ۲۰۱۰ (۱۳۹۰) تبدیل شده و روابط سیاسی - امنیتی ترکیه و ایران را وارد مرحله جدیدی نموده است؛ زیرا حمایت ایران از زنجیره مقاومت و یکی از حلقه‌های آن یعنی سوریه و قرار گرفتن ترکیه در جبهه غربی - عربی برای سقوط نظام سوریه باعث تفاوت رویکرد و دیدگاه ایران و ترکیه به این موضوع شده است.

واژه‌های کلیدی: روابط سیاسی، روابط امنیتی، سوریه، ایران.

۱. پژوهش حاضر برگرفته از: رساله دکتری دانشجو علیرضا گلچین پور، با عنوان: «روابط سیاسی امنیتی ایران و ترکیه در پرتو تحولات سوریه (۲۰۱۹-۲۰۱۰)».

۲. استاد راهنما: مهناز گودرزی، ارائه شده در دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)، در سال ۱۴۰۱ است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۰؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۰۵/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۲۶؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۴/۰۱

۱. مقدمه

یکی از موضوع‌های مهمی که در عرصه روابط بین‌الملل مورد توجه قرار گرفته، منطقه‌گرایی^۱ است. از همین رهگذر، کشورها سعی دارند تا نقش و نفوذ منطقه‌ای خود را افزایش دهند. البته، گاهی شرایط و رویدادهای یک منطقه، کشورهای آن را به منطقه‌گرایی تشویق می‌کند که در این صورت سیاست منطقه‌گرایی کشورها با تغییر و تحولاتی مواجه می‌شود. تحولات سوریه از سال ۲۰۱۱ به عرصه‌ای برای کشمکش بر سر قدرت تبدیل شده است که مخالفان دولت در یک طرف و دولت بشار اسد در سمت دیگر منازعه قرار دارند که بدون شک مشکل‌ترین چالش داخلی نظام بشار اسد تا به امروز بوده است. البته این امر به نقش مهم منطقه‌ای سوریه و اهمیت بازیگری این کشور بر تحولات منطقه برمی‌گردد (فتحی و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۳۰). سوریه تاکنون عامل ثابت در منطقه محسوب می‌شد و برای ایفای این نقش ثابت‌آفرین در تحولات منطقه همواره مورد توجه طرف‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است. اما اکنون دولت سوریه در مقابل تحولات جدید با چالش‌های سختی روبرو است؛ تحولاتی که از تحولات منطقه‌ای جدید و رویکردها و اقدامات بازیگران خارجی متأثر است (مرادی و همکاران، ۱۳۹۴: ص ۱۳۵).

بنابراین، جریان تحول‌خواهی سوریه جدی و تهدیدکننده بوده و به دلیل فضای نیم قرن اختناق داخلی و نظام تک‌حزبی غیرمشارکتی و انباشته شدن مطالبات مردمی در درون، شرایط شکننده‌ای را برای حکومت به وجود آورده است. به ویژه اینکه براساس اخبار موجود، افراد بسیار زیادی هم کشته شده‌اند و این مسئله شرایط پیچیده‌ای را در داخل ایجاد کرده است. در واقع این امر به بحرانی سراسری در سوریه منجر شده که با گذشت چندین سال همچنان ادامه دارد. با ورود داعش به این کشور، دامنه بحران گسترش یافت و منطقه وسیعی از سوریه را در بر گرفت و این کشور را با مشکلات جدی روبه‌رو کرد که تنها به مسائل داخلی منتهی نشده است. بلکه سیر رخدادها و تحولات اخیر در سوریه موضوعی فراتر از خواست‌ها و نیت بازیگران فعال خاورمیانه از جمله ایران و ترکیه است و در حوزه منافع و اراده بازیگران فرامنطقه‌ای و جهانی قرار می‌گیرد (دهشیری و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۱۳).

لذا، بررسی روابط ایران و ترکیه از آن جهت حائز اهمیت است که این بحران، فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای ایران و ترکیه ایجاد کرده است تا این دو کشور در تلاش باشند روابط خود را با چنین شرایطی سازگار

کنند و از آن به سود خود بهره ببرند. در واقع ایران و ترکیه، به خاطر موقعیت‌های استراتژیک، منابع طبیعی، اشتراکات و پیوندهای تاریخی - فرهنگی و ساختارهای جمعیتی، از دولت‌های تأثیرگذار منطقه خاورمیانه به‌شمار می‌روند. همچنین این دو همسایه هر کدام از ویژگی‌های منحصر به فردی در منطقه خاورمیانه برخوردارند. از یک‌سو بازیگری مؤثر ترکیه در مناطقی چون آسیای مرکزی، قفقاز و خاورمیانه و همچنین نقش تأثیرگذاری که در مسایل مهم منطقه‌ای همچون مسأله فلسطین، بیداری اسلامی و سوریه دارد، باعث شده است نه تنها از موقعیت کلیدی آن کاسته نشود، بلکه حضور روزافزون ترکیه در معادلات منطقه‌ای کاملاً مشهود است. از سوی دیگر، ایران نیز با قرار گرفتن در قلب انرژی جهان (خلیج فارس و دریای خزر) و برخورداری از منابع انرژی سرشار، به همراه قدرت نرم در مسایل مختلف منطقه‌ای، موقعیت ویژه‌ای دارد، تا در کانون توجه جهانی قرار گیرد. بنابراین، اتخاذ سیاست تعاملی و یا تعارضی از طرف این دو کشور، نسبت به هم، می‌تواند معادلات مربوط به منطقه را تحت تأثیر قرار دهد (عباسی قیداری، ۱۳۹۹).

در این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی، تأثیرات تحولات سیاسی - امنیتی سوریه (۲۰۱۹-۲۰۱۰) بر روابط سیاسی امنیتی ایران و ترکیه با استفاده از نظریه‌ی واقع‌گرایی تدافعی بررسی می‌شود. سوال اصلی این است که تحولات سیاسی - امنیتی سوریه (۲۰۱۹-۲۰۱۰) چه تأثیری بر روابط سیاسی - امنیتی ایران و ترکیه داشته است؟ در پاسخ به این فرضیه باید گفت که تحولات سوریه بین سال‌های (۲۰۱۹-۲۰۱۰) روابط سیاسی و امنیتی ایران و ترکیه را تغییر داده است. این روابط پس از تحولات سوریه و ظهور گروه‌های افراطی با توجه به شاخص‌های تبیین شده در پژوهش، از یک رویکرد رقابتی و ملایم از سال ۲۰۱۰-۲۰۰۲ (۱۳۹۰-۱۳۸۱) به یک جهت‌گیری تهدیدمحور، در دوره بعد از سال ۲۰۱۰ (۱۳۹۰) تبدیل شده و روابط سیاسی - امنیتی ترکیه و ایران را وارد مرحله جدیدی نموده است.

۲. پیشینه پژوهش

فتحی و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان تأثیر تحولات سوریه و عراق بر سیاست منطقه‌گرایی ایران و ترکیه، به این سؤال اساسی پرداختند که تحولات سوریه و عراق چه تأثیری بر منطقه‌گرایی ایران و ترکیه داشته است؟ براساس یافته‌های پژوهش، فرصت‌های سیاسی، ایدئولوژیک و اقتصادی و چالش‌های امنیتی و اقتصادی، موجب تقویت سیاست منطقه‌گرایی ایران و ترکیه پس از تحولات منطقه شده است. ربیعی (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان بحران سوریه و امنیت ملی ایران از دیدگاه نظریه موازنه تهدید،

ترکیه و ایران را به عنوان دو رقیب منطقه‌ای در بحران سوریه به‌شمار آورد که در تلاش برای تغییر موازنه به نفع خود هستند. ایران به دنبال حفظ وضع موجود در سوریه و ترکیه درصدد تغییر وضع موجود است. ترکیه برای دستیابی به هدف خود از رویکرد ائتلاف با غرب و عربستان و همچنین نیروهای داخلی مخالف اسد بهره می‌گیرد. این کشور در سیاست‌های منطقه‌ای خود همواره از سیاست دنباله‌روی استفاده کرده است. در بحران سوریه نیز این کشور با نزدیک کردن مواضع خود به غرب و اسرائیل از یک‌سو و همراهی با عربستان از سوی دیگر به دنبال برهم زدن توازن به ضرر ایران است. از سوی دیگر ایران نیز تلاش کرده تا ضمن ترغیب اسد به برخی اصلاحات، ساختار سیاسی این کشور را از تغییرات انقلابی مصون نگاه دارد. از بین رفتن فرصت در دستگیری قدرت از سوی اقلیت شیعیان در سوریه، فقدان کارکرد مناسب رژیم جدید در سوریه برای تهران، افزایش انزوای ایران در منطقه، کاهش فرصت بقاء و همچنین کاهش تأثیرگذاری برنامه‌های منطقه‌ای ایران از جمله تهدیداتی است که امنیت ملی ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

برگ^۱ و همکاران (۲۰۱۹)، در تحقیقی با عنوان امنیت ترکیه و جنگ داخلی سوریه: مطالعه موردی درباره تأثیر جنگ داخلی سوریه بر امنیت انسانی ترکیه از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹، نشان دادند که پیشرفت نیروهای کرد و همچنین گسترش سرزمینی دولت اسلامی، تهدیدی برای تمامیت ارضی و حاکمیت دولت ترکیه است. این جنگ همچنین بر چرخش اقتدارگرایانه دولت ترکیه تأثیرگذار بود، که در یک کودتا باعث ایجاد ناتوانی داخلی و تهدیدی برای امنیت کشور شد. از نظر امنیت انسانی ترکیه، افزایش تروریسم در این کشور به عنوان عامل جنگ سوریه، امنیت جسمی مردم را تحت تأثیر قرار داده است. علاوه بر این، نگرانی‌های بهداشتی به دلیل تعداد زیادی از پناهندگان سوری در ترکیه بوجود آمد و تهدیدی برای جمعیت ترکیه بود.

فریدمن^۲ (۲۰۱۸)، در تحقیقی با عنوان مدل حزب الله ایران در عراق و سوریه، نشان داد که جنگ‌های عراق و سوریه به پایان نرسیده است. ایران برای گسترش و مشروعیت بخشیدن به نفوذ خود، از جنگ علیه دولت اسلامی و به طور کلی، بی‌ثباتی در عراق و سوریه استفاده کرده است. اگر ایالات متحده قصد دارد نفوذ ایران در سوریه و عراق را به چالش بکشد، باید تعهد طولانی مدت خود را به شرکای محلی خود نشان دهد و لازم است که با شرکای خود در جهت تأمین و ثبات شرق سوریه و غرب عراق همکاری کند. مقابله

---

1. Berg

2. Friedman

با نفوذ ایران در عراق و سوریه یک پروژه طولانی مدت است و ایجاد گزینه‌های مناسب برای نفوذ ایران در دمشق و بغداد بهترین راه برای جلوگیری از تبدیل شدن آن‌ها به وابستگی‌های طولانی مدت ایران است. در مجموع مطالعات مرتبط با موضوع پژوهش حاضر، به صورت همه‌جانبه به موضوع مورد مطالعه پرداخته‌اند و بیشتر به تشریح جداگانه روابط سیاسی و امنیتی ایران و ترکیه و همچنین تحولات سوریه معطوف بوده و بین این متغیرهای پژوهش ارتباط ملموسی برقرار نمی‌کنند و به ویژه به بررسی دقیق تأثیر تحولات سیاسی - امنیتی سوریه (۲۰۱۹-۲۰۱۰) بر روابط سیاسی امنیتی ایران و ترکیه که موضوع پژوهش حاضر می‌باشد، نمی‌پردازند. از سوی دیگر، استفاده از رویکرد رئالیسم تدافعی در تحلیل موضوع پژوهش حاضر که در نوع خود با توجه به اینکه بیشتر کتاب‌ها و تحقیقات موجود به صورت محدود و با استفاده از سایر نظریه‌های روابط بین‌الملل به تبعات بحران سوریه بر کشورهای منطقه پرداخته‌اند، جدید و ابتکاری است.

۳. چارچوب نظری تحقیق

استفن والت^۱ یکی از اندیشمندان مکتب واقع‌گرایی ساختاری است که در بحث قدرت معتقد به اصل موازنه تهدید بوده و از این طریق در تصحیح و ارتقاء کارایی نظریه موازنه قدرت مورد نظر والتز تلاش کرده است. وی بر این عقیده بود که کشورها در پی موازنه با هر قدرتی نیستند، ولی آن‌ها به دنبال موازنه در برابر کشوری هستند که اضافه شدن قدرت آن تهدید به حساب می‌آید (Walt, 1986: p.116). در اصلاح نظریه موازنه قدرت در کنار تمایز معنای قدرت و تهدید، چهار مؤلفه را همچون عوامل تهدیدگر توصیف کرد که شامل ترکیبی از قدرت تهاجمی دولت، قابلیت‌های نظامی، همجواری جغرافیایی^۲ و هدف‌های تجاوزکارانه^۳ است (لیتل، ۱۳۸۹: ص ۳۳-۳۷). پس آنچه در روابط میان دولت‌ها حائز اهمیت است، برداشت آن‌ها از یکدیگر به عنوان تهدید بوده و نه صرف میزان قدرت هر یک از آن‌ها. از دیدگاه والت، دولت‌ها به دو علت شیوه موازنه را برمی‌گزینند: نخست تلاش می‌کنند قبل از اینکه بقایشان توسط یک قدرت بالقوه به خطر بیفتد، دست به موازنه بزنند؛ ثانیاً، پیوند با طرف ضعیف‌تر تأثیرگذاری عضو جدید را

1. Stephan Walt
2. Geographic Proximity
3. Aggressive Intentions

درون اتحاد به این دلیل افزایش می‌دهد که طرف ضعیف نیازمند کمک است. لذا، از موضوعات بااهمیت در موازنه تهدید، جستجوی امنیت است. حکومت‌ها در مقابل قدرت تهدیدگر سعی می‌نمایند امنیت نسبی خود را افزایش دهند. بنابراین، دولت‌ها فقط افزایش امنیت را می‌خواهند (حمایتیان و همکاران، ۱۳۹۴: ص ۵۷) و تنها زمانی در برابر آن دسته از دولت‌ها به موازنه دست می‌زنند که تهدید فوری نسبت به موجودیت یا منافع آن‌ها داشته باشند. لذا، توازن را می‌توان از درون و بیرون از طریق بسیج نیروهای داخلی و از راه ایجاد اتحادهای موقت میان کشورهای در معرض تهدید جهت مقابله و مقاومت در برابر یک تمرکز قدرت تهدیدآمیز دنبال کرد (سیفی و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۴۳؛ Sun, 2009: p.67).

۴. روابط سیاسی ایران و ترکیه

برای بررسی سیاست و رقابت منطقه‌ای ایران و ترکیه می‌توان از رویکردهای مختلف استفاده نمود. در این شرایط، عوامل اثرگذار در روابط سیاسی ایران و ترکیه عبارتند از:

۴-۱. افزایش ملاقات‌های دیپلماتیک

مسیر رو به رشد روابط ترکیه و ایران، در دوران حزب عدالت و توسعه، مقدماً براساس دغدغه‌های یکسان در مورد اقلیت‌گرد و همین‌طور، منافع اقتصادی مشترک شکل گرفته بود. آشکار است که ترکیه پس از سقوط صدام و با استفاده از بستر اجتماعی موجود و نزدیک‌تر کردن روابط خود با گردها و اهل تسنن، نفوذ خود را در عراق گسترش داده است. در عین حال، یکی از کشورهای بود که پیامدهای سقوط صدام در عراق را قبول نکرد و با طرح ادبیات دولت فراگیر در این کشور، عملاً نشان داد که نتایج انتخابات و برتری عددی به نفع شیعیان به رهبری ایران را نپذیرفته است. با این حال، این کشور با هدف دوری از آشوب در عراق، تقویت نفوذش در منطقه و جهان و همچنین، پیشگیری از تشدید اختلافات بین ایران و آمریکا، خود را به عنوان واسطه و میانجی بین ایران و ایالات متحده مطرح کرد. معروف‌ترین اقدام ترکیه عبارت بود از کوشش این کشور برای پُر کردن شکاف میان ایران و آمریکا در ماه مه ۲۰۱۰. زمانی که آمریکا در پی تصویب دور جدیدی از تحریم‌ها ضد برنامه هسته‌ای ایران گام برداشت؛ ترکیه دولت ایران را متقاعد کرد که بیانیه موافقت با اعتمادسازی و محدود کردن برنامه هسته‌ای‌اش را امضاء کند. هرچند با کارشکنی آمریکا، این معامله محقق نشد؛ اما طرح ترکیه برای میانجی‌گری در برنامه هسته‌ای، به نزدیک‌تر شدن آنکارا به تهران منجر شد (Sanger & Slackman, 2010: p. 6).

در حالی که ترکیه و ایران همچنان رقیب سیاسی یکدیگر در عراق، سوریه، لبنان، قفقاز، آسیای مرکزی و خلیج فارس به‌شمار می‌روند، این دو کشور توانستند حساب روابط فزاینده تجاری و اقتصادی خود را جدا کنند؛ روابطی که به دلیل تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، مناسبات اقتصادی دو کشور را تا مرز ۲۰ میلیارد دلار در سال افزایش داد (Demirtaş, 2016: p.3). با وجود این، آغاز رقابت منطقه‌ای ترکیه و ایران را می‌توان از سال ۲۰۱۱ در سوریه مشاهده کرد؛ جایی که ترکیه کوشش کرد با طرح «کمر بند اخوانی»^۱ از نفوذ ایران در محور مقاومت جلوگیری کند. براساس همین واقعیت، اکنون چند سالی است که آشکارا تنش‌های سیاسی عمدتاً لفظی بین ایران و ترکیه خودنمایی می‌کند.

۴-۲. مسئله هسته‌ای ایران

از مهم‌ترین مسائل سیاسی میان دو کشور، مسئله هسته‌ای ایران بود (آراس و پولات، ۱۳۸۶: ص ۶۷). در این سال‌ها، با وجود تلاش محافل غربی برای معرفی دستیابی ایران به فناوری هسته‌ای به عنوان تهدیدی علیه کشورهای منطقه از جمله ترکیه، مسئولان ترک همواره سعی کرده‌اند در موضوع هسته‌ای ایران موضعی مستقل از آمریکا و سایر قدرت‌ها اتخاذ کنند (درخشه و دیوسالار، ۱۳۹۰: ص ۱۰۹-۱۱۰). مقامات ترکیه در مناسبت‌های مختلف، موضع خود را درباره برنامه هسته‌ای ایران اعلام کردند که طی آن ضمن ابراز مخالفت با وجود هرگونه سلاح هسته‌ای در خاورمیانه و استفاده از آن، بر حق مسلم ایران در استفاده مسالمت‌آمیز از انرژی هسته‌ای تأکید کردند (دهقان و حسینی، ۱۳۹۰: ص ۳۷).

حمایت ترکیه از برنامه غنی‌سازی ایران، شکافی را در تلاش‌های غرب برای گردآوری حمایت بین‌المللی برای محکومیت جهانی و تحریم ایران ایجاد کرد (Stein & C. Bleek, 2012: p.142). بیانه مشترک ایران، ترکیه و برزیل در می ۲۰۱۰ در حاشیه اجلاس گروه ۱۵۱ نشان‌دهنده تمایل ترکیه برای ایفای نقش مثبت در موضوع هسته‌ای ایران بود. این نقش با رأی منفی ترکیه به قطعنامه شورای امنیت درباره تحریم ایران به اوج رسید (Hajimineh, 2012: p.88). به طور کلی حمایت ترکیه از برنامه هسته‌ای ایران در مجامع بین‌المللی موجب گسترش و بهبود روابط سیاسی دو کشور شد (بنی‌هاشمی، ۱۳۹۱: ص ۱۱۲).

۵. روابط امنیتی ایران و ترکیه

در کشمکش امنیت، دولت‌ها به عنوان بازیگرانی در پی کسب امنیت به وسیله افزایش قدرت نسبی هستند. در این شرایط، عوامل اثرگذار در روابط امنیتی ایران و ترکیه عبارتند از:

۵-۱. محور مقاومت و نقش آن در روابط دو کشور

یکی از دلایل منع روابط ایران با این سرزمین، پیوند ترکیه و رژیم صهیونیستی بوده است. پیوسته این تصویر ذهنی در ایران بوده که رژیم صهیونیستی بیشترین نفوذ را در ترکیه دارد و تفاهم‌نامه‌های سیاسی و امنیتی بین آن‌ها، جوهره ضدایرانی دارند.

۵-۲. تصویب استقرار سامانه سپر دفاع موشکی ناتو در ترکیه

تصمیم دولت ترکیه (۲۰۱۱) برای همکاری در برنامه سامانه دفاع موشکی ناتو اگرچه علناً عملی بر ضد ایران به حساب نمی‌آمد، لکن از طرف ایران، همچون یک تهدید امنیتی جدی احساس شد که قصد استقرار آن را پشتیبانی از رژیم صهیونیستی در هرگونه درگیری احتمالی منطقه‌ای محسوب می‌نمود. این بحران در حالی به وقوع پیوست که ترکیه در زمان تصویب سند استراتژیک ناتو^۱ (۲۰۱۰) سعی کرد نام ایران را به عنوان یک تهدید از این سند حذف نماید (Islam, 2015: p.8).

۵-۳. حذف توان موشکی ایران از سند امنیت ملی ترکیه

در سند استراتژی امنیت ملی ترکیه (۲۰۰۵) بندی وجود داشت که موشک‌های شهاب ۳ ایران را تهدیدی برای امنیت ملی ترکیه بیان کرده بود؛ لکن با توجه به پیوندهای رو به گسترش دو سرزمین، ترکیه با حذف موضوع تهدید موشکی ایران در سند امنیت ملی (۲۰۱۰) نشان داد که توان موشکی ایران را تهدیدی بر ضد امنیت ملی خود محسوب نمی‌کند (مسعودنیا و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۱۵۶).

۵-۴. موضوع کردها و تاثیر آن در روابط دو کشور

مسئله کردها از گذشته‌های دور، موضوع مشارکت و ناسازگاری میان ایران و ترکیه بوده است. بعد از نیرومند شدن تشکیلات سیاسی عدالت و توسعه، خط‌مشی‌های اصلاحی اردوغان موجب گردید

1. Nato,s Strategic Concept

اقلیت‌های قومی و دینی پیروان وی شوند و به طرفداران استوار تشکیلات سیاسی عدالت و توسعه مبدل گردید. دولت اردوغان اولین حکومتی بود که حالت فوق‌العاده را در کردستان ابطال نمود، همچنین در برابر تمایلات جدایی‌طلبانه کردهای ترکیه ایستادگی نمود. ترکیه در این عرصه مشارکت خوبی با ایران شروع کرد و در رابطه با تأمین امنیت مرزها و نبرد با تروریسم به موافقت‌هایی با ایران دست پیدا کرد (نقدی‌نژاد، ۱۳۸۸: ص ۲۵۰-۲۶۴). بحران گُرد مهم‌ترین چالش دولت ترکیه در سه دهه گذشته بوده است که دولت ترکیه حل این معضل را بدون جلب همکاری ایران ناممکن می‌بیند و از سوی دیگر با در نظر داشتن امکان تأسیس یک دولت گُرد در منطقه، هرگونه تلاش برای ایجاد بی‌ثباتی در ایران را خلاف منافع و امنیت ملی خود دانسته و از ثبات و حاکمیت در ایران حمایت می‌کند.

۵-۵. ظهور داعش در سوریه

با برآمدن گروهک داعش در سوریه و اعلام ایجاد «دولت اسلامی» از طرف این تیم، دوران جدیدی از جنبش‌های تروریستی در تاریخ ارتباطات بین‌الملل باز شد (نجات، ۱۳۹۴: ص ۶). تحولات سوریه و به ویژه حضور داعش از دو طرف، امنیت ملی ایران را به مخاطره انداخت. درست است که داعشی‌ها از لحاظ نظامی قدرت روبرو شدن با ایران را نداشتند، ولی آن‌ها با استفاده از برخی نارضایتی‌های اجتماعی، قومی و اقتصادی در منطقه‌های غرب ایران، عرصه را به منظور اقدامات خود مهیاء می‌نمودند. از این‌رو داعشی‌ها در مقابل رسانه‌های غربی تظاهر می‌کنند که اسلام واقعی به دو قسمت مسلمان بد و خوب تقسیم می‌شود تا امنیت مسلمانان غرب و اروپا را به خطر بیندازند که به زودی از اروپا بیرون رانده می‌شوند. بنابراین، سعی برای منزوی نمودن مسلمانان و آسیب زدن به یکپارچگی اسلامی و همانندسازی جریان داعش با نهضت‌های مقاومت فلسطین و لبنان، هدف‌های درازمدت رسانه‌های غربی در گسترش اسلام هراسی است (رنجبر شیرازی و همکاران، ۱۳۹۳: ص ۵۷).

با پیچیده‌تر شدن دامنه درگیری‌ها در سوریه و گسترش دامنه جنایات گروه‌های تروریستی در خاک سوریه، بشار اسد رئیس‌جمهور سوریه از روس‌ها تقاضای مداخله مستقیم نظامی در خاک سوریه برای مقابله با تروریست‌ها را اعلام کرد. با حمایت ایران و عراق از مداخله نظامی روسیه در سوریه، ائتلاف دیگری در سوریه شکل گرفت که با واکنش بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی مخالف نظام سوریه همچون امریکا، ترکیه و عربستان سعودی مواجه شد (احتشامی و همکاران، ۱۳۸۸: ص ۱۵۴-۱۵۵). در واقع این ائتلاف نشان داد که با تمام توان از دولت و ملت سوریه در مقابل ائتلاف رقیب پشتیبانی می‌کند و حاضر به

کنار آمدن با گروه‌های تروریستی در سوریه نیست (Furtig, 2014: p.209-221).

۶. یافته‌ها و بحث

۶-۱. تحولات سیاسی - امنیتی سوریه از سال ۲۰۱۱

سال‌ها خاورمیانه مرکز آشفتگی‌های مختلفی بوده که دنیا را میدان درگیری‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی نموده است. وجود منافذ عمیق قومی - مذهبی در خاورمیانه و عمیق‌تر شدن این منافذ به سبب مبارزه قدرت‌ها و خلأ امنیتی به وجود آمده، منطقه خاورمیانه را به بهشت تیم‌های افراطی شبیه داعش مبدل نمود. نیرومند شدن داعش در عراق و سوریه و غلبه آن بر قسمت‌های وسیعی از این کشورها، نه تنها عراق و سوریه را با آشفتگی امنیتی و تهدید کشوری جدی روبرو کرد، علاوه بر این، تهدیدها و مخاطره‌های مهمی را برای امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی بوجود آورده است (آجیلی و همکاران، ۱۳۹۳: ص ۱۲۰). به سبب همین تاثیر و نقش راهبردی، تعداد زیادی از کارشناسان مناسبات بین‌الملل، سوریه را «بزرگ‌ترین سرزمین کوچک دنیا» نام نهادند. مهم‌ترین حادثه ژئوپلیتیک این سرزمین آن است که در همسایگی مرزهای فلسطین اشغالی، به اصطلاح قلب خاورمیانه قرار گرفته است. سوریه به اصطلاح در محور ایستادگی قرار گرفته است؛ بدین صورت که از تیم‌های جهادی فلسطین و نیز حزب‌الله لبنان در مقابل اسرائیل پشتیبانی مادی و معنوی می‌نماید (نیاکویی و همکاران، ۱۳۹۱: ص ۱۰۴). دلیل تجلی تغییرات سوریه را در قالب دو گروه می‌توان تحلیل نمود. از منظر اول، آنچه در سوریه همچون انتقادهای مردمی رخ داد، تا حد زیادی تحت تاثیر تغییرات سرزمین‌های عربی (۲۰۱۱) بوده است. از منظر دوم، بعضی چشم‌اندازها در سرزمین‌های مسلمان منطقه، به خصوص تعداد زیادی از تیم‌های اسلام‌گرا از تغییرات اخیر خاورمیانه به عنوان بیداری «امت اسلامی» یاد نموده‌اند که برای نابودی دولت‌های دیکتاتوری و سرسپرده به حکومت‌های غربی برخاستند (بیات، ۱۳۹۰: ص ۱۶۸-۱۶۹).

۶-۲. روابط ایران و ترکیه بعد از تحولات سوریه

ایران و ترکیه موضع‌گیری‌های کاملاً متفاوتی نسبت به آشفتگی‌های سوریه داشتند. ایران آشفتگی سوریه را برنامه غربی - عربی به منظور مغلوب نمودن خط مقاومت می‌داند و بر عدم مداخله خارجی اصرار دارد. در حقیقت ایران به سبب منفعت‌های استراتژیک خود و روابط راهبردی با سوریه در محور مقاومت، در جستجوی نگهداری سیستم سوریه و تمام نمودن آشفتگی به عنوان راهکارهای سیاسی بوده است. برخلاف

ایران، ترکیه از معترضان حکومت سوریه پشتیبانی جامع نمود و آن را انقلاب مردمی بیان کرد و در جهتی کاملاً مخالف با ایران، به طور صریح سیاست خود را سرنگونی حکومت اسد بیان نمود و به این دلیل تمام سعی خود را کرد و از تروریست‌ها هم پشتیبانی جامع نظامی و لجستیکی انجام داد. با توجه به موضع‌گیری‌های کاملاً متضاد دو کشور در برابر آشفتگی سوریه، می‌توان بیان نمود که ایران و ترکیه «منافع ملی متعارضی» در این عرصه داشته‌اند (چگینی‌زاده، ۱۳۹۲: ص ۱۱). با آغاز آشفتگی سوریه، اختلاف‌نظر ترکیه و ایران در مورد این کشور از سال ۲۰۱۱ به نهایت خود رسید. ترکیه و هم‌پیمانانش در منطقه و جهان برای سرنگونی حکومت بشار اسد از طریق حمایت‌های تسلیحاتی و مالی گسترده از مخالفان و گروه‌های تروریستی تلاش کرده‌اند. در مقابل، حمایت همه‌جانبه ایران از دولت سوریه از یک سو سبب تغییر صحنه میدانی و تبدیل آن به صحنه جنگ داخلی و مذهبی و از سوی دیگر، موجب درگیری رقبای منطقه‌ای شد (Solat & et al., 2012: p.1). با پیروزی‌های میدانی دولت سوریه به نظر می‌رسد میزان تنش در روابط دو کشور کاهش یافته است؛ به گونه‌ای که در ملاقات وزرای امور خارجه دو کشور، داوود اوغلو اعلام کرد: «خواستار آتش‌بس در منازعه سوریه براساس کنفرانس ۲۰۱۴ صلح ژنو است».

بنابراین، روابط سیاسی دو کشور تحت تاثیر موضوعات مهم امنیت و ثبات منطقه‌ای استوار است که عبارتند از: نخست، «اگرچه جدال‌های لفظی از سوی برخی از مقامات سیاسی - به ویژه فرماندهان نظامی ایرانی - میان ایران و ترکیه رد و بدل شده است، اما پس از فروکش کردن آن‌ها و جنگ روانی رسانه‌ها، بلافاصله دو طرف اظهاراتی معتدل‌تر را بیان کرده‌اند؛ این به معنای وجود اراده برای تداوم و تنظیم روابط است» (باوند، ۱۳۹۱). دوم، می‌توان به آن نوع از اظهارنظرهای مقامات سیاسی دو کشور اشاره کرد که هر دو طرف فقط بر «تفاوت نگرش درباره سوریه» تاکید کرده‌اند و اینکه اجازه نخواهند داد که این تفاوت دیدگاه، به روابط دو کشور لطمه بزند. سوم، دیدارهای مقامات سیاسی ایران و ترکیه در سطوح عالی و نیز گفتگوهای تلفنی منظم، دلیل دیگری برای اراده طرفین در تداوم و گسترش روابط سیاسی میان دو کشور است (احمدی، ۱۳۹۴).

۷. نتیجه‌گیری

بحران سوریه یکی از مهم‌ترین رویدادهایی است که روابط سیاسی و امنیتی کشورهای همسایه را تحت تأثیر قرار داده است. با توجه به یافته‌های این پژوهش، روابط سیاسی و امنیتی ترکیه و ایران متأثر از عوامل ثابت و متغیر داخلی و منطقه‌ای از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۱ فراز و نشیب‌هایی را تجربه کرده است. بیشتر

اقدامات دو کشور قبل از تحولات سوریه در روابط سیاسی امنیتی در جهت رقابت و همکاری بوده است. اما خاورمیانه از سال ۲۰۱۰ آستان حوادثی بود که روابط بازیگران منطقه‌ای را تحت تأثیر قرار داد. تحولات سوریه به دلیل موقعیت استراتژیک این کشور، هم برای ایران و هم برای ترکیه اهمیتی فوق‌العاده داشت. البته این دو کشور در دو سوی مخالف در بحران سوریه قرار گرفتند. آنچه مسلم است اینکه میان ایران و ترکیه درباره بحران سوریه شکاف عمیقی وجود دارد و علت این اختلاف هم تفاوت در نوع نگاه به این موضوع است. حمایت ایران از زنجیره مقاومت و یکی از حلقه‌های آن یعنی سوریه و قرار گرفتن ترکیه در جبهه غربی-عربی برای سقوط نظام سوریه باعث تفاوت رویکرد و دیدگاه ایران و ترکیه به این موضوع شده است.

از این‌رو روابط ایران و ترکیه در سایه تحولات سوریه از (۲۰۱۹-۲۰۱۰) نشان داد که اتحادها در خاورمیانه ممکن است چقدر شکننده باشد. در حالی که ایران تحولات جهان عرب را پروسه بیداری اسلامی می‌دانست، ترکیه آن را در ادامه بهار عربی و جنبش مردمی تلقی کرد و در تلاش بود تا سیستم سیاسی خود را به عنوان مدل و نمونه‌ای برای کشورهای انقلابی ارائه کند. در حقیقت تحولات جهان عرب رقابت ایران و ترکیه را شدت بخشید، اما بحران سوریه بیشترین تأثیر را در روابط دو جانبه دو کشور داشته است. علت اختلاف دو کشور درباره بحران سوریه این حقیقت است که آینده سوریه می‌تواند بیانگر قدرت تهران و آنکارا در منطقه باشد. مهم‌ترین مناسبات سیاسی-امنیتی ایران و ترکیه در سال (۲۰۱۹-۲۰۱۰) عبارتند از:

الف) روابط سیاسی: روابط دیپلماتیک بین دو کشور، مسئله هسته‌ای ایران

ب) روابط امنیتی: استقرار سامانه دفاع موشکی ناتو، ظهور داعش در سوریه، موضوع کردها. در تحقیق حاضر، مطابق نظریه رئالیسم تدافعی دولت‌های ایران و ترکیه به امنیت به عنوان منافع اصلی نگاه می‌کنند؛ بنابراین، در پی آن میزان از قدرت هستند که بقای آن‌ها را تضمین نمایند. از این‌رو ایران و ترکیه در برابر افزایش قدرت یکدیگر واکنش نشان داده و این واکنش در قالب ائتلاف و اتحاد نمود پیدا کرده تا بتوانند قدرت فزاینده یکدیگر را خنثی کنند. در واقع تشکیل این ائتلاف‌ها تلاشی برای موازنه‌سازی در مقابل تهدیدات شکل گرفته از سوی برخی کشورها در بحران سوریه بود. از این‌رو برداشت ایران و ترکیه از تهدیدات شکل گرفته در سوریه، این کشورها را به سمت اتخاذ راهبرد موازنه‌سازی در مقابل قدرت‌های تهدیدگر سوق داد.

با توجه به موارد مطرح شده، می‌توان گفت که ترکیه و ایران تا قبل از بحران سوریه، روابط مشترک داشتند، ولی تحولات سوریه شکاف سختی بین آن‌ها ایجاد کرده است که در نتیجه روابط ایران و ترکیه در قبال بحران سوریه براساس دیدگاه و نقش متفاوت ایران و ترکیه در بحران سوریه، روابط دوجانبه آن‌ها را در معرض تهدید قرار داده است. اما با وجود تضاد منافع ایران در سوریه با سیاست‌های ترکیه در برابر رژیم اسد و به طور کلی، رقابت قابل توجه آن‌ها در سوریه، منافع و روابط گسترده‌تر دو کشور در سایر حوزه‌های سیاسی و امنیت، مانع از قطع روابط آن‌ها شده است. بنابراین، اگرچه بحران سوریه موجب بروز برخی تنش‌ها و انعکاسات منفی در روابط سیاسی و امنیتی دو کشور شده است، اما همچنان روابط سیاسی آن‌ها تداوم دارد.

لذا، صحت فرضیه مطرح شده در این تحقیق که عبارت بود از: «تحولات سوریه بین سال‌های (۲۰۱۹-۲۰۱۰) روابط سیاسی و امنیتی ایران و ترکیه را تغییر داده است، و این روابط پس از تحولات سوریه و ظهور گروه‌های افراطی با توجه به شاخص‌های تبیین شده در پژوهش از یک رویکرد رقابتی و ملایم از سال ۲۰۱۰-۲۰۰۲ (۱۳۹۰-۱۳۸۱) به یک جهت‌گیری تهدید محور، در دوره بعد از سال ۲۰۱۰ (۱۳۹۰) تبدیل شده و روابط سیاسی-امنیتی ترکیه و ایران را وارد مرحله جدیدی نموده است» مورد تأیید قرار گرفت.

منابع

- آجیلی، هادی؛ مبینی کشه، زهرا (۱۳۹۳). نقش داعش در شکل‌گیری معادلات جدید در خاورمیانه. *حبل‌المتین*، ۳(۹).
- آراس، بولنت؛ پولات، رابیا کاراکایا (۱۳۸۶). از مناقشه تا همکاری: غیرامنیتی کردن روابط ترکیه با ایران و سوریه. *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، ۴(۱۶).
- احتشامی، انوشیروان؛ هیونبوش، رایموند (۱۳۸۸). تحولات خاورمیانه از منظر ائتلاف ایران و سوریه: با تأکید بر بازخوانی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران. *دفاع مقدس*، ۸(۳۰).
- احمدی، سیده‌السادات (۱۳۹۴/۱۰/۶). فرصت‌ها و چالش‌های ایران در بحران خاورمیانه. *سایت تحلیلی - خبری الوقت*، برگرفته از: <http://alwaght.com/fa/News/23853>
- باوند، داوود هرمیداس (۳ دی ۱۳۹۱). رابطه ایران با ترکیه فراتر از موشک‌های پاتریوت. *روزنامه آرمان*.
- بنی‌هاشمی، میرقاسم (۱۳۹۱). سیاست خارجی نوین ترکیه و موفقیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی. *پژوهشنامه دفاع مقدس*، ۱(۴).
- بیات، ناصر (۱۳۹۰). نقش ترکیه در تحولات خاورمیانه با تأکید بر تحولات سوریه. *رهنامه سیاست‌گذاری*، ۲(۲).
- چگینی‌زاده، غلامعلی (۱۳۹۲). تأثیر تحولات سوریه بر الگوی تعاملی میان ایران و ترکیه. *آفاق امنیت*، ۶(۲۱).
- حمایتیان، احسان؛ جعفری‌زاده، علیرضا (۱۳۹۴). تعاملات سیاسی - امنیتی منطقه خلیج فارس. *مطالعات فرهنگی و سیاسی خلیج فارس*، ۲(۴).
- درخشه، جلال؛ دیوسالار، مجید (۱۳۹۰). عوامل همگرا و واگرا در روابط ایران و ترکیه پس از به قدرت رسیدن حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه در ترکیه ۲۰۰۲-۲۰۰۹. *تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، شماره ۷.
- دهشیری، محمدرضا؛ نهضت‌پور، سید میرآقا (۱۳۹۷). رویکرد سازمان ملل متحد در قبال بحران سوریه. *صدر*، ۲(۴).
- دهقان، یدالله؛ حسینی، مرتضی (۱۳۹۰). *نگاهی به روابط روزه رشد ایران و ترکیه در سال‌های اخیر*. تهران: ابرار معاصر.
- ربیعی، حسین؛ نقدی، جعفر؛ نجفی، سجاد (۱۳۹۶). بحران سوریه و امنیت ملی ایران از دیدگاه نظریه موازنه تهدید. *تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، ۹(۳۰).
- رنجبر شیرازی، مصطفی؛ نجاتی‌آرانی، حمزه؛ فاطمی‌صدر، امیر (۱۳۹۳). *جریان‌شناسی داعش: چپستی، شاخصه‌ها و راهکارهای مواجهه*. تهران: سخنوران.
- سیفی، عبدالمجید؛ پورحسن، ناصر (۱۳۹۷). داعش و پدیداری موازنه تهدید در روابط ایران و عراق. *مطالعات روابط بین‌الملل*، ۱۱(۴۱).
- عباسی‌قیداری، ثریا (۱۳۹۹). رویکرد و مولفه‌های امنیتی ایران و ترکیه. *روزنامه اعتماد*، شماره ۴۸۲۸.
- فتحی، محمدجواد؛ رسولی‌ثانی‌آبادی، الهام؛ خسروی‌نژاد، میلاد (۱۳۹۷). مطالعه تطبیقی تأثیر تحولات سوریه و عراق بر سیاست منطقه‌گرایی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه. *تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، شماره ۳۶.
- لیتل، ریچارد (۱۳۸۹). *تحول در نظریه‌های موازنه قوا*. ترجمه غلامعلی چگینی‌زاده. تهران: ابرار معاصر.

- مرادی، اسداله؛ شهرام‌نیا، امیرمسعود (۱۳۹۴). بحران سوریه و امنیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۴(۱۵).
- مسعودنیا، حسین؛ نجفی، داود (۱۳۹۰). سیاست خارجی نوین ترکیه و تهدیدهای امنیتی فراروی جمهوری اسلامی ایران. آفاق امنیت، ۴(۱۳).
- نجات، سید علی (۱۳۹۴). گروهک تروریستی داعش و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران؛ چالش‌ها و فرصت‌ها. سیاست، ۲(۶).
- نقدی‌نژاد، حسن (۱۳۸۸). روابط ایران و ترکیه: حوزه‌های همکاری و رقابت. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- نیاکویی، سید امیر؛ بهمنش، حسین (۱۳۹۱). بازیگران معارض در بحران سوریه: اهداف و رویکردها. روابط خارجی، ۴(۴).
- Berg, F. & Silander, D. (2019). *Turkey's Security and the Syrian Civil War A Case Study about how the Syrian Civil War Has Impacted Turkey's State and Human Security from 2011 until 2019*. Master Thesis. Linnaeus University.
- Demirtaş, S. (2016). Iran cites Turkey as priority, proposes new economic plan. *Hürriyet Daily News*, Vol.12.
- Friedman, B. (2018). Iran's Hezbollah Model in Iraq and Syria: Fait Accompli? *Orbis*, Vol.62, No.3.
- Furtig, H. (2014). *Regional powers in the Middle East: New Constellations after the Arab revolts*. Palgrave Macmillan publications.
- Hajimineh, R. (2012). Analyzing the Turkish-Iranian Relation from the Copenhagen School's Point of View. *Discourse: An Iranian Quarterly*, Vol.10, No.3-4.
- Islam, M.N. (2015). Economic Growth, Repression, and State Expenditure in Non-Democratic Regimes. *European Journal of Political Economy*, 37.
- Sanger, D.E. & Slackman, M. (2010). U.S. Is Skeptical on Iranian Deal for Nuclear Fuel. *The New York Times*, Vol.17.
- Solat, R. & Azizi, H. (2012). Rivalry and Cooperation in the Iran-Turkey Relations in the Light of the Arab Spring. *Discourse: An Iranian Quarterly*, Vol.13, No.3.
- Stein, A. & Bleek, P. (2012). Turkish-Iranian Relations: from "Friends with Benefits" to "It's Complicated". *Insight Turkey*, Vol.14, No.4.
- Sun, D. (2009). Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol.3, No.2.
- Walt, M.S. (1986). *Alliance: Balancing and Bandwagoning*. In: *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.